

Душка Б. КЛИКОВАЦ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

О ЗНАКОВИМА У ПРАВОПИСУ (1): ПОДЕЛА НА РЕЧЕНИЧНЕ И НЕРЕЧЕНИЧНЕ И ОДГОВАРАЈУЋА ТЕРМИНОЛОГИЈА

Рад је посвећен знаковима који се комбинују са словима (или, ређе) цифрама да би се сачинио писани текст. Излаже се њихов општи третман у досадашњим правописима у српској и хрватској средини, при чему се нарочита пажња посвећује њиховој подели на оне који се тичу и оне који се не тичу реченице. После разматрања различитих решења за те две групе знакова понаособ и за све заједно, ауторка предлаже термине које сматра прикладним.

Кључне речи: српски језик, правопис, правописни знаци, интерпункција, реченични знаци

1. Увод

У овом раду бавићемо се знаковима који се додају словима (или, ређе, цифрама) да би се сачинио писани текст. Биће речи о њиховој природи, инвентару, могућим поделама и о неким терминолошким питањима у вези с њима. Пошто њихов заједнички назив тек треба утврдити, засад ћемо их звати просто знаци / знакови.

Функције су им веома различите, али се обично издвајају две њихове основне групе: они који се тичу и они који се не тичу реченице. Тој подели, као и терминологији у вези с тим двома групама, биће посвећен овај, први део рада.

Најпре ћемо изнети општи третман знакова у правописима и правописним приручницима, који обухвата њихов списак, поделу и евентуалне дефиниције. Наш корпус сачињавају сви важнији правописи и правописни при-

---

*klikovac@rcub.bg.ac.rs

ручници (одсад: правописи) у српској и хрватској средини који су нам били доступни (подаци о њима дати су у библиографији на крају рада). Њима смо придужили и предлоге Милана Шипке (Шипка 2000) и Вељка Брборића (Брборић 2016 [2004]) из њихових радова посвећеним терминологији из области ЗНАКОВА.

2. Знакови у досадашњим правописима

2.1. Љубомир Стојановић у свом уџбенику за 2. разред (тадашње) гимназије (Стојановић 1891) има поглавље под насловом „Интерпункција”, које почиње овако: „Да би се при читању знало које речи припадају којој реченици, и где треба предахнути, а где глас дићи, употребљавају се ови знаци: *тачка* (.), *запета* (,), *тачка и запета* (;), *две тачке* (:), *неколико тачака* (...), *цртица* или *пауза* (–), *знак питања* (?), *знак чуђења* (!), *знак навођења* („”), *знак заграде* ( ) или [ ] и *апостроф* (’)”.¹ Судајући по наведеној дефиницији, под *интерпункцијом* је Стојановић подразумевао знаке који се тичу реченице; а од знакова о којима говори, реченице се не тиче само *апостроф*. Можемо претпоставити да се апостроф ту нашао не зато што заиста припада интерпункцији, него зато што га је, као сразмерно честог, требало поменути.

2.2. Стојан Новаковић у својој граматици (Новаковић 1894) као *интерпункцију* или *реченичне знаке* набраја следеће: *запету*, *тачку и запету*, *две тачке*, *тачку*, *знак почивке* (=црту), *знак питања*, *знак узвика*, *знаке прекида* (=тротачку и црту), *знак заграде* и *знак навођења* (=наводнике, полунаводнике и црту).² Има и поглавље под насловом „Главна правила о правопису”, где обрађује различита правописна питања (писање слова *ј*, *д*, *т* и сл., употребу великог и малог слова, састављено и растављено писање речи, скраћенице и писање бројева) и, паралелно с њима, употребу *акцената* (=знакова за акценте), *везице* (=цртице) и *апострофа*. У оквиру *интерпункције* обрађује само реченичне употребе тих знакова.

2.3. Милан Петровић у својој граматици (Петровић 1912), на малом простору од свега шест страна који посвећује писању знакова, говори о *тачки*, *запети*, *тачки и запети*, *двема тачкама*, *знаку питања*, *знаку у склика*, *знаку почивке* (=црти) и *знаку навођења*. Најпре о њима говори у вези с реченицом, а затим у одељку с насловом „Реченички знаци”. У оквиру *тачке* говори и о њеној употреби „иза натписа, скраћених речи и редних бројева, кад су исписани цифрама” – дакле, о њеној употреби која није везана за реченицу, али знаке који нису везани за реченицу уопште не помиње.

¹ Курзивом штампамо оригиналне (тј. ауторске) термине. Ако термин није јасан, у загради, иза знака једнакости, наводимо термин који је у данашње време или у српској средини уобичајен или јасан.

² Видимо, дакле, да приликом навођења *интерпункције* Новаковић полази и од самог знака (*запета*, *тачка* и *запета* и др.) и од њихове употребе (*знаци прекида*, *знак навођења*) – дакле, класификацијски недоследно. Тако се један исти знак – данашња црта – јавља и као *знак почивке* и као *знак навођења*.

Исти аутор у свом правописном приручнику (Петровић 1914) има поглавље с насловом „Интерпункција”, у којем говори о *тачки, запети, тачки и запети, двама тачкама, знаку питања, знаку усклика, знаку почивке* (=црти), *знаку прекида* (=неколико тачака), *знаку навођења и загради*. Не помиње њихову нереченичну употребу, као ни знакове који се не тичу реченице. Списак знакова у Петровић 1914 је потпунији (додата је *заграда* и *знак прекида*), али у Петровић 1912 говори и о употреби *тачке* која није везана за реченицу.

2.4. Александар Белић је имао четири издања свог правописа. Били су нам доступни 1, 3. и 4. издање – из 1923, 1934. одн. 1950. – па ћемо изнети Белићев поступак у њима.³

У свим издањима Белић има поглавље под насловом „Интерпункција”, које почиње излагањем о двама врстама *интерпункције* – оној која је „везана за извесне граматичке делове (немачка, формалистичка)” и „слободној, која се управља према смислу текста (француска, енглеска)” (цитат према издању из 1950, стр. 79). У 1. издању (Белић 1923а) у том поглављу говори о следећим знацима: *тачки, запети, тачки и запети, двама тачкама, знаку почивке или прекида (црти), знаку питања, знаку узвика, наводном знаку* и „о осталим знацима” – о *облој и угластој загради, везици (цртици), знаку ^ и акценатским знацима* и о *апострофу*. У оквиру *тачке* говори и о њеној употреби да означи редне бројеве и иза скраћеница, а у оквиру *знака почивке или прекида* и о његовој употреби између бројева кад значи „до”.

У 3. и 4. издању има и поглавље под називом „Интерпункција” и једно под називом „Други знаци”. Поглавље „Интерпункција” у 3. издању обухвата *тачку, запету (зарез), тачку и запету, две тачке, прекидни знак* (за који употребљава и термин *црта*), *упитник, узвичник* и *наводнике*. У оквиру *тачке* говори и о њеној употреби иза скраћеница, али не и да означи редни број; у вези с *цртом* исто као и у претходном издању. Поглавље „Други знаци” обухвата следеће знакове: *облу* и *угласту заграду*; знаку *^* и акценатске знаке; *апостроф, везицу (полуцрту, цртицу)*. Ту говори и о *тачки* да означи редни број.

У 4. издању у поглављу „Интерпункција” говори о истим знацима као у претходном издању, с тим што одустаје од термина *зарез* (остаје само *запета*), *прекидни знак* назива још и *знак почивке (црта)*, а у оквиру одељка о *тачки* помиње и *више тачака*, које значе „или да је реченица прекинута или да писац није све дорекао и оставља читаоцу да он сам допуни у мислима текст” (Белић 1950: 80). У поглављу „Други знаци” знаковима из претходног издања додаје и *знак једнакости, две тачке, звездицу* и знакове *<, >*. У овом поглављу говори и о *тачки* кад означава редни број, *црти* да значи „до” и „од до” и *двама тачкама* да значе „према”, „са”. Формулација у вези с овим пос-

³ У XI тому *Избраних дела Александра Белића* такође су штампана та три издања. Приређивач истиче да је правопис из 1934. „готово у потпуности исти са правописом из 1930. године”, те да су „поправке” које Белић помиње у поднаслову „треће, поправљено издање” састоје „само у извесном осавремењивању терминологије, или у њеном усклађивању према *Граматичкој терминологији* из 1932, и у извесним, доста ретким, додатним образложењима”. Приређивач наводи и разлике између та два издања (*Избрана дела*, св. 1: 481), али се ниједна не тиче наше теме.

ледњим знаком јасно говори о томе да разликује интерпункцијске употребе од других: „Две тачке (:) значе, сем свога обичног значења у интерпункцији, и 'према', 'са'" (*исто*: 109).

Примећујемо, дакле, извесну еволуцију у Белићевом излагању знакова, која се завршила тиме да што је у последњем издању готово потпуно (с изузетком тачке иза скраћеница, у којој говори у поглављу „Интерпункција“) раздвојио знакове који се тичу реченице и оне који је се не тичу, а овима другим прикључио је и нереченичне употребе оних првих. Да је у основи такву концепцију отпочетка имао на уму, те да је разматрање и нереченичних знакова у поглављу „Интерпункција“ у 1. издању више техничка омашка него што има стварну тежину, говори нам и следећа његова реченица, коју је написао још 1923: „Интерпункција је, у ствари, део синтаксе“ (Белић 1923б: 184). Такође, у *Грамматичкој терминологији* из 1932, чији је Белић био редактор, под одредницом **интерпункција** стоји „в. реченични знаци“.

2.5. Иван Броз у свом правопису (Броз 1892) има поглавље под насловом „Какви се знаци употребљавају у писању ријечи“, где обрађује „четири знака за акценте“ (од којих један обележава и генитив множине), *везицу* (=цртицу), *заграду*, *апостроф*, *тачку* после редних бројева и „послије покраћених ријечи“. Има и поглавље под насловом „Какви се знаци биљеже у писању реченица (интерпункција)“, где говори о употреби *тачке*, *знака питања*, *знака узвикивања*, *двје тачке*, *зареза*, *тачке са зарезом*, *двје тачке*, *цртице* (=црте), *знака навођења*. Дакле, не само што разликује знакове који се тичу и оне који се не тичу реченице него посебно обрађује и реченичне и нереченичне употребе оних знакова који се употребљавају у обе сврхе.

2.6. Драгутин Боранић (¹⁰1951 [1921]), пратећи Броза, има поглавље с насловом „Реченични знаци“ – где говори о *тачки*, *упитнику*, *узвичнику*, *зарезу*, *тачки и зарезу*, *двје тачке*, *станки* (=црти), *наводницима* и *загради*, и поглавље с насловом „Правописни знаци“, у којем износи употребу *акцента*, *генитивног знака*, *тачке*, *апострофа*, *цртице*, *заграде* и *знакова за ријечи* (=знакова који замењују речи) – а то су *бројке* (*арапске и римске*), *станка*, *знаци поријекла*, *двје тачке*, *три тачке*, *звјездица*.

2.7. *Правописно упутство* [1929]⁴ има одељак с насловом „Интерпункција“; под тим термином се, судећи по следећој формулацији, подразумевају знаци који се тичу реченице: „Употреба већине знакова за интерпункцију већ је утврђена у нашем књижевном језику, тако да ту нема знатнијих разлика (на пр. за употребу тачке, знака почивке, узвика, питања, наводног знака итд.); али у употреби запете има знатних неслагања. Зато ће се напомене у овом одељку тицати само запете (зареза)“ (стр. 25). Следећи одељак носи наслов „Други знаци“. У њему се говори о означавању ненаглашених дужина знаком ^ или хоризонталом цртом, *апострофу*, *тачки* уз редне бројеве и у скраћеницама, *неписању интерпункцијских знакова* иза наслова, потписа и сл.

⁴ Ово *Упутство* је било, како каже Павле Ивић (1998: 13), „компромис између Белићевих и Боранићевих решења“. Међутим, правила о употреби *запете* (*зареза*) – јединог реченичног знака о којем се у *Упутству* говори – углавном прате Белићев правопис (в. и напомену приређивача *Избраних дела*, стр. 222).

2.8. *Ново правописно упутство* [1943]⁵ има поглавље с насловом „Интерпункција”, у којем се излажу следећи знаци: *тачка, запета, тачка и запета, две тачке, прекидни знак (црта) и неколике тачке, упитник, узвичник, наводници, заграда, апостроф*. Сви знакови осим последњег се, дакле, тичу реченице. У оквиру *тачке* наводе се њене употребе и у вези с реченицом и у вези с речима одн. цифрама.

2.9. *Правопис српскохрватскога књижевног језика* из 1960 (*Правопис 1960*) има поглавље с насловом „Интерпункција”, посвећено *зарезу, тачки, тачки и зарезу, двама тачкама, наводницима, црти, загради, упитнику* и *узвичнику*, и поглавље „Правописни знаци”, где се обрађују одговарајуће употребе *тачке, двеју тачака, црте и заграде*, као и знаци *неколико тачака, цртица, звездица, апостроф, знак једнакости, знак порекла, акцентски знаци* и *генитивни знак*. Дакле, раздвајају се знакови који се тичу превасходно реченице и они који се не тичу реченице, а уз ове друге обрађују се и нереченичне употребе знакова који се тичу реченице.

2.10. *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мате Пижурице (Пешикан и др. 1993) има поглавље под насловом „Интерпункција”, а сам тај појам аутори дефинишу овако: „На смисаону рашчлањеност казивања, као и на односе и одлике његових саставница (делова, елемената) указује се правописним знацима или интерпункцијом” (стр. 252). Приметићемо да дефиниција покрива само знакове који се тичу реченице. Даље се каже: „У интерпункцији се могу разликовати реченични знакови – који указују на границе пуних реченица и суреченица, на њихов карактер, као и на односе и одлике њихових делова – и помоћни правописни знакови, за различите посебне потребе” (стр. 253). Још се каже (стр. 253):

У појединим приручницима само се реченични знакови називају интерпункцијом, а они други правописним знацима, и онда се посебно обрађују (нпр. тачка на крају реченице у интерпункцији, а тачка за скраћивање речи у правописним знаковима). Овде пак узимамо као реалније да и једни и други спадају у правописне знакове и истозначни појам интерпункције (‘међузнакова’); биће такође практичније и прегледније да се заједно обраде нпр. све службе тачке или црте него да неке иду у једно, а неке у друго поглавље.

У оквиру овог поглавља аутори говоре најпре о *тачки, запети* или *зарезу, црти, тачки и запети* или *тачки и зарезу (тачки са зарезом), двама тачкама (двотачки), загради, наводницима, упитнику, узвичнику* и *цртици*; сваком том знаку посвећују посебан одељак. Следи одељак насловљен „Остали правописни и помоћни знакови”, у којем разматрају *знак прекида (три тачке), знак дужине (угласти), четири акцента* и *ненаглашену дужину*; затим, у т. 223, кажу: „Поред већ приказаних знакова, повремено се и у текстовима општије намене употребљавају још неки помоћни знакови, највећим делом преузети из одређених струка у којима имају систематску примену”;

⁵ За њега Ивић (1998: 13) каже: „Пошто више није било потребе да се Срби прилагођавају Хрватима, то се упутство у већини случајева враћа Белићевим нормама из 1923, одбацујући његове уступке из 1930.”

то су *звездица, ситне бројке, знак степена, знак процента, знак промила, коса црта, двојни апостроф („дето“), тилда, стрелица, математички знак једнакости и „плус“, „трема“, знак краткоће*⁶; низ се завршава са „и др.“, што значи да списак није коначан, него да су само дати најважнији такви знакови.

Морамо приметити две ствари. Једна је да је одељак „Остали правописни и помоћни знакови” посвећен знаковима који се не тичу реченице (са изузетком тротачке, која је и иначе понекад у правописима третирана као нереченични знак); другачије речено, знакови који се не тичу реченице нису названи *интерпункцијски*, него *правописни*. Друго: сваки пут кад говоре о знаковима који се тичу реченице, аутори употребљавају термин „интерпункција” или „реченични знакови”. Стога аутори, заправо, термине *интерпункција* и *правописни знакови* не употребљавају као синониме.

Такође ћемо запазити да наслов „Остали правописни и помоћни знакови” имплицира да су „остали правописни” и „помоћни” знакови различите групе знакова; на исти закључак наводе и две формулације из тог одељка: то су они знакови који су „преузети из одређених струка у којима имају систематску употребу” (стр. 294, на почетку т. 223) и „не припадају општем правопису” (стр. 295, на почетку т. f). То је непрецизност која може да изазове недоумице.

2.11. У прерађеном издању *Правописа српскога језика* групе аутора (Пижурица и др. 2010) такође постоји поглавље с насловом „Интерпункција”, које почиње следећим речима: „Да би се говор верно пренео у писани текст, речи се одвајају белинама, а интонација реченице, смисаоно рашчлањавање, паузе међу деловима исказа и др. означавају се правописним знацима, интерпункцијом (стр. 98; спационирани слог ауторски). На основу те формулације закључујемо да су термини *правописни знаци* и *интерпункција* синонимични. Међутим, у следећој реченици се под *интерпункцијом* подразумевају само знакови који се тичу реченице: „Наша интерпункција је у основи логичка, што значи да употреба интерпункцијских знакова по правилу зависи од смисла.” Трећом реченицом се у *интерпункцијске знаке* убрајају *тачка, запета, црта, тачка са запетом//тачка запета, наводници, упитник, узвичник, цртица* и „остали правописни и помоћни знакови”⁷ – дакле, *интерпункцијски знаци* сада обухватају и оне који се не тичу реченице. На истој страни, само мало даље, каже се опет супротно: „Неки од ових знакова, уз више додатних и за поједине струке сасвим специфичних, могу имати и друге функције – ужеправописну или помоћну (уп. нпр. скраћеничку тачку или употребу црте и цртице у писању удвојених парова и полусложеница и сл.).”

⁶ Сви знаковима од апострофа завршно с косом цртом посвећена је по једна подтачка, а затим се остали знакови наводе укратко и заједно, у једној подтачки (f); на њеном почетку стоји – вероватно грешком поновљено – објашњење слично ономе које стоји и на почетку т. 223.: „У списима и саставима опште намене употребљавају се каткад и неки познати или прозирни знакови који не припадају општем правопису него посебном изразу везаном за поједине делатности или за посебне прилике.”

⁷ *Две тачке и заграда*, о којима се у том поглављу такође говори, изостављене су, очигледно, грешком.

У складу с овим последњим, у оквиру *тачке* разликује се тај знак као „интерпункцијски” (стр. 98, т. 143) и као „помоћни правописни” (стр. 99, т. 144); у вези са *двема тачкама* наводе се прво „правила употребе у реченици, када се групишу у одељку с традиционалним називом *интерпункцијски знак*”, а затим „правила употребе изван реченице, када се групишу у одељку с традиционалним називом *правописни знак*” (стр. 129, а исто се чини и у вези са *заградом*; за *цртицу* се каже да је то *правописни знак*, а за *тачку са запетом* и *наводницима* да су *интерпункцијски знаци*. Укратко, термини *интерпункција* и *правописни знаци* употребљени су као синоними само у наслову и у двама реченицама из увода; даље се први термин употребљава да означи знакове који су у вези с реченицом, а други за оне који нису – што је у складу са решењем *Правописа 1960*, што је, очигледно, оно које аутори називају „традиционалним”.

У овом правопису је остао поднаслов „Остали правописни и помоћни знакови” (стр. 138) из правописа Пешикана и др. (1993), а с њим и извесна нејасноћа у вези с тим да ли *помоћни знакови* спадају у *правописне*. Ни сама класификација унутар њих није јасна. Наиме, под тим поднасловом говори се о *знаку прекида (три тачке)*, *апострофу*, *знаку дужине и акценатским знацима*, и о *помоћним знаковима*, који су „највећим делом преузети из одређених струка у којима имају систематску примену”; под њима се подразумевају *звездица*, *ситне бројке*, *знак степена*, *знак једнакости*, *коса црта* и „знаци из посебних делатности (струка)” – а то су „*дето*”, „*тилда*”, *знаци порекла*, *знак упућивања*, „*трема*”, *знак „процента*” (наводници су из оригиналног текста).

2.12. Радоје Симић са групом аутора (Симић и др. 1993), у поглављу с насловом „Интерпункција”, даје следећу дефиницију: „Уз помоћ интерпункције ријечи се у тексту групишу тако да читалац разумије њихов садржај на начин који одговара пишчевим мислима и ставовима о предмету казивања” (стр. 130); интерпункција, у зависности од тога да ли су паузе обавезне или не, може бити логичка, стилска и логичко-стилска. Можемо закључити да се под *интерпункцијом* подразумевају знакови који се тичу реченице. Међутим, осим *тачке*, *упитника*, *узвичника*, *зареза*, *тачке и зареза*, *двотачке*, *црте*, *заграде*, *наводника*, *тротачке* и *низа тачака*, аутори у њих убрајају и *апостроф* и тзв. *’генитивни знак’* – дакле, два знака који се не тичу реченице. Слично томе, у оквиру *црте* и *наводника* говоре и о њиховим нереченичним употребама не издвајајући их од њихових реченичних употреба.

Симић и др. 1998 имају поглавље под насловом „Интерпункцијски и правописни знаци”, које има два дела: „Интерпункција” и „Врсте и употреба правописних знакова”. *Интерпункцијски знакови*, којима се, како аутори кажу, обележавају говорне паузе и интонација, јесу *тачка*, *упитник* и *узвичник*, *запета/зарез*, *тачка и запета*, *двотачка*, *црта*, *заграда*, *наводници*. *Правописни знаци* „обележавају језичке јединице, за разлику од *интерпункцијских знакова*, који првенствено *рашчлањавају* сложене конструкције и одвајају јединице једну од друге (*обележавајући* на тај начин *односе међу јединицама* у конструкцији)” (Симић и др. 1998: 120; курзив ауторски). *Пра-*

вописни знаци се разврставају у две групе: *интерпункцијски знаци у служби правописних (тачка, двотачка, заграда, црта, наводници)* и *правописни знаци у ужем смислу (апостроф, тротачка⁸, низ тачака, цртица, звездица, коса црта, црта за подвлачење,⁹ акценатске ознаке и генитивни знак).*

Исти текст о интерпункцији је, с неколиким изменама које се не тичу наше теме, прештампан у правопису Р. Симића из 2003.

2.13. Милорад Дешић у првом свом правопису (Дешић 1994) има поглавље с насловом „Интерпункција”, где на почетку *интерпункцију* дефинише као „правописне знаке којима се при писању раздвајају реченице и реченични делови” (стр. 131). Затим говори о *тачки, запети, тачки и запети, двома тачкама, наводницима, црти, загради, упитнику, узвичнику* – дакле, о знаковима који се тичу реченице – и „осталим правописним знацима” – *цртици, трима тачкама, апострофу, косој црти, акценатским знаковима* (укључујући и знак за неакцентовану дужину) и *генитивном знаку* – што су *знаци* који се (с изузетком *три тачке*, која се и другде понекад сврстава у нереченичне знаке) не тичу реченице. У оквиру *тачке, двеју тачака и заграде* говори и о њиховим употребама које се тичу и о онима које се не тичу реченице.

У свом другом правопису (Дешић 2015), такође намењеном школској употреби, постоји поглавље с насловом „Правописни знаци, интерпункција”, где аутор каже и следеће: „Правописни знаци којима се при писању раздвајају реченице и њихови делови називају се интерпункцијским (реченичним) знацима, интерпункцијом” (стр. 161). *Интерпункција* је, дакле, и овде ужи појам од *правописних знакова*. Међутим, извесну недоумицу изазива следећа формулација, која имплицира да су та два појма напоредна: „У овом приручнику, из практичних разлога, правописни и интерпункцијски знаци (интерпункција) обрађују се заједно, у истом одељку” (*исто*).

По једно потпоглавље аутор посвећује *тачки, запети, тачки са запетом, двома тачкама, наводницима, црти, цртици, загради, упитнику, узвичнику*, а у потпоглављу „Остали правописни и посебни знаци” говори о *трима тачкама, апострофу, косој црти, акценатским знацима*, знаку за неакцентовану дужину, *генитивном знаку, звездици, ситним бројкама, знаку степена, знаку једнакости, тилди, знацима порекла*. Затим додаје (стр. 193):

Типови слова су у ствари правописни знаци. Речи, групе речи и реченице пишу се обичним слогом, али при истицању употребљавају се курзив (коса слова, италики), црна слова (болд) и размакнута слова (спационирана). [...] Систем белина такође припада правопису. То је размак између речи, редова, пасуса, поглавља. Он је у најужој вези са састављеним и растављеним писањем речи [...]. У ствари, систем белина односи се на цео простор који заузима један текст, на обликовање ступца и пасуса: штампање десне ивице ступца (редови једнаки по дужини) и увлачење реда на почетку пасуса.

⁸ Аутори о *тротачки* говоре у оквиру одељка о *правописним знацима*; међутим, она је првенствено реченични знак (в. Кликовац 2012). Реченичне су и њене употребе које наводе и сами аутори: „упозорава на изостављени део текста или недоречену мисао”; „каткада се пишу уместо зареза, у случају када је говор емоционално обојен” (Симић и др. 1998: 121).

⁹ Аутори кажу: „Постоје равна и валовита, једнострука и двострука, танка и пуна, континуирана и испрекидана линија – за евентуално нијансирање сврхе подвлачења” (Симић и др. 1998: 122).

Поглавље о знацима завршава се „специјалним симболима” – „&”, „@” и најчешћим „изразима на интернету” (стр. 194).

2.14. Милан Шипка, у раду посвећеном српској правописној терминологији, помиње термин *интерпункција* међу онима „који су се, без обзира на вријеме и околности у којима су настали, добро уклопили у српски правописни терминосистем и који се стога могу сматрати устаљеним (стабилизованим)” (Шипка 2000: 1413). Констатујући да су у *Правопису српскога језика* из 1993. „помијешани [...] термини *интерпункција*, *реченични знакови* и *правописни знакови*, а додат је термин *помоћни правописни знакови*”, он каже: „То би, свакако, требало довести у ред тако што би се увели, и посебно обрадили, *реченични знакови* (*интерпункција*), а посебно *правописни знакови*. Могуће је и друго рјешење: да се стави наслов *Реченични и правописни знакови*, па да се онда у обради издвоји функција појединих знакова као реченичних и као правописних” (исто: 1416). У складу с тим, предлаже термине *интерпункција* и *реченични знакови*, који би били синонимични, и *правописни знакови*.

2.15. Вељко Брборић, у раду посвећеном терминологији у вези са знаковима (Брборић 2016 [2004]), а очигледно идући за тада важећим правописом (Пешикан и др. 1993), за све знакове заједно користи термин *интерпункција*, али само њега (термина *правописни знаци* нема). Све *интерпункцијске термине* дели на две групе, али не према томе да ли се тичу реченице или не, него, како се може закључити, према важности или учесталости: „Основни интерпункцијски термини обухватају њих десетак: *тачка*, *запета*, *тачка са запетом*, *две тачке*, *заграда* (*обла* и *угласта*), *црта*, *цртица*, *наводници*, *полунаводници*, *упитник*, *узвичник*, *апостроф*. Остали интерпункцијски називи спадају у *помоћне интерпункцијске термине* и њихов број није коначан, нити га је нужно закључити” (стр. 157).

2.16. Стјепан Бабић, Божидар Финка и Милан Могуш (Бабић и др. 2002 [1996]) имају поглавље под насловом „Razgodci” и поглавље с насловом „Правописни знакови”. Под *razgodcima* подразумевају знакове „који служе за растављање текста на реченице и њезине дијелове” и као синоним дају термин *реченични знакови*.¹⁰ Наводе да у те знакове спадају *точка*, *упитник*, *ускличник*, *зарез*, *точка са зарезом*, *двочојје*, *цртица* (=црта), *спојница* (=цртица), *трочојје*, *вишетојје*, *наводници*, *полунаводници*, *заграде*, *коса цртица* (=коса црта) (стр. 86). Напомињу да неки од њих „служе и као правописни знакови”, да „[з]а ознаку почетка реченице служи и велико слово”, као и да „за истицање појединих реченица и реченичних дијелова служе и поједини типови слова” (исто: 87). У *правописне знакове* убрајају *точку*, *зарез*, *двочојје*, *цртицу* (=црту), *спојницу* (=цртицу), *заграде*, *звјездицу*, *изоставник*, *знак једнакости*, *знакове подријетла*, *нагласке*, *знак дуљине*, *генитивни знак*, *крижић*, *лук*, *косу цртицу* (=косу црту), *множњи крижић*, *знак мање* (*минус*), *знак више* (*плус*),

¹⁰ Аутори објашњавају и порекло термина *razgodci* и *интерпункција*: „Naziv razgodak, mn. razgodci, zbirno razgođe, nastao je od 'razgoditi, razdijeliti'. Tudica *interpunkcija* je prema lat. *interpungere* 'razlučiti, razlučivati, rastaviti, rastavljati' (Бабић и др. 2002 [1996]: 86).

знак диобе, знак понављања, параграф, а као правописни знакови могу послужити још и упитник, ускличник, наводници и полунаводници.

Ови аутори посебно говоре о *надреченичним знаковима*, који служе „[з]а означавање одломака, већих цјелина и поглавља у писаноме тексту”; то су *увучен редак, параграф, звјездица, неколико звјездица, арапске и римске бројке*, а *ређе* и *ред цртица* или *точкица* (стр. 123).

2.17. Владимир Анић и Јосип Силић (Анић/Силић 2001) имају поглавље с насловом „Правописни знакови”. Ти знакови су следећи: *точка, точка-зарез, зарез, упитник, ускличник, двоточка (двоточје), троточка (троточје), заграде, наводници, полунаводници, црта, црте, цртица, двострука цртица, звјездица, експонирани број, апостроф, знакови за нагласке, знак за дуљину и велико слово*. Деле се на *правописне знакове у ужем смислу*, који се још називају и *интерпункцијски знакови* или *разгоци*, и *правописне знакове у ширем смислу*. *Точка, точка-зарез, зарез, двоточка, упитник, ускличник, црта, црте, двострука цртица* и *заграде* могу бити *правописни знакови у ужем* и *правописни знакови у ширем смислу*.

Ови аутори имају и посебно потпоглавље „Правописни знакови у бројевима”, где разматрају употребу *точке, зареза, двоточке, цртице* и *косе црте* у бројевима (нпр. *точка* иза редног броја, унутар вишецифрених бројева, иза бројева који означавају сате и минуте; *зарез* у децималном броју; *двоточка* у значењу „према”; *цртица* у бројевима телефона и сл.). Није, дакле, реч о бројевима у математичком језику.

2.18. *Хрватски правопис* групе аутора, објављен 2013. године, има поглавље *Правописни знакови*, у оквиру којег се говори о *бјелини, точки, упитнику, ускличнику, упитнику с ускличником, ускличнику с упитником, зарезу, точки са зарезом, двоточки, троточки, заградама, десној загради, спојници (=цртици), цртици (=црти), косој црти, наводницима, полунаводницима, изоставнику* и „осталим знаковима” – *знаку за омјер (:), знаку за одјељивање сати и минута у временскоме запису (:), знаковима математичких операција (+, −, ×, ·, :), знаковима за односе (=, >, <, ≤, ≥), разломачкој црти, знаку за растављање и означавање несамосталних облика (-), знаковима за нагласке и занавласну дужину, звјездици, знаку за чланак (§), знаковима за упућивање (>, <, →), знаку којим се одјељује име приматеља електроничке поште и име послуживоца (@), знаку за постотак „итд.”.*

Дакле, не раздвајају се међусобно знакови који се тичу и они који се не тичу реченице, него се сви заједно називају истим термином – *правописни знакови*. Такође, у њих се убрајају и знакови којима се служи математички језик.

3. Знаци који се тичу и они који се не тичу реченице – резиме

Терминологију у вези с поделом знакова на оне који се тичу и оне који се не тичу реченице приказаћемо табелом:

	Сви знаци	Знаци који се тичу реченице	Знаци који се не тичу реченице
Стојановић 1891	–	<i>интерпункција</i> ¹¹	–
Новаковић 1894	–	<i>интерпункција</i> или <i>реченични знаци</i>	– [О акцентима, везици и <i>апострофу</i> говори у поглављу „Главна правила о правопису”]
Петровић 1912, 1914	–	Интерпункција	–
Белић 1934, 1950 ¹²	–	Интерпункција	– [О њима се говори у одељку „Други знаци”]
Броз 1892	–	<i>интерпункција</i> [знакови који се бележе „у писању реченица”]	– [О њима се говори у поглављу „Какви се знаци употребљавају у писању ријечи”]
Боранић ¹⁰ 1951 [1921]	–	<i>реченични знаци</i>	<i>правописни знаци</i>
<i>Ново правописно упутство</i> [1943]	–	<i>интерпункција</i> ¹³	–

¹¹ Дефиниција *интерпункције* одговара ЗНАЦИМА који се тичу реченице, али се у попису налази и *апостроф* (в. т. 2.1. овог рада).

¹² Прво издање Белићевог правописа, у којем у оквиру поглавља „Интерпункција” говори и о „другим знацима” нисмо узели у обзир јер је из других његових извора јасно да под *интерпункцијом* подразумева само ЗНАКОВЕ који се тичу реченице (в. т. 2.4. овог рада).

¹³ У поглављу под насловом „Интерпункција” говори се и о *апострофу* (в. т. 2.8. овог рада).

<i>Правописно упутство</i> [1929]	–	<i>Интерпункција</i>	– [О њима се говори у одељку „Други знаци”]
Правопис 1960	–	<i>Интерпункција</i>	<i>правописни знаци</i>
Пешикан и др. 1993	<i>правописни знакови</i> или <i>интерпункција</i> ¹⁴	<i>реченични знакови</i>	<i>помоћни правописни знакови</i> ¹⁵
Пижурица и др. 2010	У насловима и двама реченицама из увода преузимају решење из Пешикан и др. 1993, али се у тексту приклањају решењу из <i>Правописа 1960</i> .		
Симић и др. 1993		<i>интерпункција</i> ¹⁶	
Симић и др. 1998; Симић 2003	–	<i>интерпункцијски знаци</i>	<i>правописни знаци:</i> – интерпункцијски знаци у служби правописних; – <i>правописни знаци у ужем смислу</i>
Шипка 2000	–	<i>интерпункција</i> или <i>реченични знакови</i>	<i>правописни знакови</i>
Брборић 2016 [2004]	<i>интерпункцијски знаци</i>	–	_17

¹⁴ Видели смо (у т. 2.10. у овом раду) да те термине, упркос њиховој проглашеној синонимији, аутори заправо не употребљавају као међусобно заменљиве.

¹⁵ У оригиналу је курзивом написано само *помоћни*, не и *правописни*. Такође, статус термина *помоћни знакови* остао је помало нејасан (в. т. 2.10. овог рада).

¹⁶ Иако дефиниција *интерпункције* обухвата ЗНАКЕ који се тичу реченице, у попису су се нашли и *апостроф* и *генитивни знак* (в. т. 2. 12. овог рада).

¹⁷ Израз *помоћни интерпункцијски термини* аутор користи, али за мање важне или фреквентне ЗНАКОВЕ (в. т. 2. 15. овог рада).

Дешић 1994	<i>правописни знаци</i>	<i>Интерпункција</i>	– [О њима се говори у одељку „Остали правописни знаци”]
Дешић 2015	правописни знаци	<i>интерпункцијски или реченични знаци, или интерпункција</i>	– ¹⁸
Бабић и др. ⁶ 2002 [1996]	–	<i>razgodci или реченични знакови</i>	<i>правописни знакови</i>
Анић и Силић 2001	правописни знакови	<i>правописни знакови у ужем смислу или интерпункцијски знакови или разгоци</i>	<i>правописни знакови у ширем смислу</i>
<i>Хрватски правопис 2013</i>	<i>правописни знакови</i>	–	–

¹⁸ Постоји одељак „Остали правописни и посебни знаци”, али оно не подразумева ЗНАКЕ који не тичу реченице, него оне који нису обрађени пре тога, сваки у посебном одељку (в. т. 2. 13. у овом раду).

3. Коментари и предлог терминологије

Постоје, дакле, знакови који допуњавају слова/графеме (одн. цифре), да би се сачинио јасан и прегледан писани текст. Та њихова заједничка улога ствара потребу за термином који ће их све обухватити.

Како видимо из табеле, термин који би именовоао све знакове заједно не јавља се у правописима све до најновијег времена – а онда се јављају два: *правописни знаци* (Пешикан и др. 1993; Дешић 1994, 2015; Пижурица и др. 2010; Бабић и др. 2002 [1996]; Анић и Силић 2001; *Хрватски правопис* 2013) и *интерпункција* (Пешикан и др. 1993; Пижурица и др. 2010). Први термин се намеће сам по себи, будући да треба да означи знакове који се користе у *правилном писању* и прописују *правописом*. Други термин је проблематичан, јер је – како ћемо видети – традиционално резервисан за оне знакове који се тичу реченице; а чак и у правописима у којима се препоручује његова употреба за све знакове, заправо се тако не употребљава (в. т. 2.10. и 2.11. у овом раду). Аргумент Пешикана и др. (1993) да су у питању „међузнакови” није убедљив, јер „међузнакови” могу бити само они који се налазе између речи одн. реченичних делова; они који се не тичу реченице везани су махом за реч, па пре стоје „уз” или „код” него „између”.

У оквиру свих знакова посебан статус имају они који се тичу реченице: без њих се она не може написати, јер су они начин да се запишу битни елементи говора – паузе (одн. прозодијски елементи који могу да преузму улогу пауза – промене у интонационој кривуљи, темпо итд.) и интонација. Та група знакова је толико важна да се у неким правописима говори само о њој, или се говори *прво* о њој, па тек онда о оним знаковима који се не тичу реченице (обрнути редослед налазимо само у једном правопису – Броз 1892). Ти знакови се код Срба традиционално и најчешће називају *интерпункција* или *реченични знаци*, и сматрамо да нема разлога да тако и не остане.¹⁹ Код Хрвата се, осим та два термина, у најновије време јавља и термин *разгоци*; ипак, у њиховом најновијем правопису се не помиње. На једном месту (Анић и Силић 2001) срећемо и термин *правописни знакови у ужем смислу*, који имплицира интерпункцијске знаке као типичне, језгрене правописне знаке, што они и јесу. Стога је и он прихватљив; међутим, као трећи термин за исти појам је сувишан, а погодан је можда – заједно са својим парњаком *правописни знаци у ширем смислу* – да означи две другачије дефинисане групе знакова, о којој ће бити речи у другом делу овог рада.

Остају нам још задатак да некако назовемо преостале знакове, које смо досад описно називали „они који се не тичу реченице” или „нереченични”. Термин *правописни знаци*, који је први употребио Боранић а преузео *Правопис 1960* и који се и даље често употребљава у том значењу, не долази у обзир ако је „потрошен” за све знакове заједно; с друге стране, термин *право-*

¹⁹ Такво решење нуди и *PCJ*, где под одредницом **интерпункција** стоји следећа дефиниција: „правописни знаци којима се у писму раздвајају реченице и њихови делови; употреба таквих знакова”.

писни знаци у ширем смислу (Анић и Силић 2001) имплицира да он обухвата „правописне знаке у ужем смислу”, што није тачно. Остаје нам – и то као, како нам се чини, врло добро решење – да доследно прихватимо Пешиканов термин *помоћни правописни знаци*. Друго решење, које не искључује прво и које је пандан термину *реченични знаци*, јесте термин *нереченични знаци*.

Дакле, терминологија би могла да изгледа овако:

Сви знаци	Знаци који се тичу реченице	Знаци који се не тичу реченице
<i>правописни знаци</i>	<i>интерпункцијски знаци (интерпункција) или реченични знаци</i>	<i>помоћни правописни знаци или нереченични знаци</i>

Наравно, треба и овом приликом напоменути да се неки *интерпункцијски знаци* могу употребљавати и као *помоћни правописни знаци*.

ЛИТЕРАТУРА

- Анић/Силић 2001:** Vladimir Anić, Josip Silić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Бабих и др. 2002 [1996]:** Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1923а:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Белић 1923б:** Александар Белић, „О савременом правопису српскохрватског књижевног језика”, *Просветни гласник*, год. 40, св. 3–5, 1923. Прештампано у *Изабраним делима*, 159–190.
- Белић 1934:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика (Према прописима Министарства просвете)*, Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон (треће, поправљено издање).
- Белић 1950:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика* (ново, допуњено и исправљено издање), Београд: Просвета.
- Боранић 1919 [1921]:** D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga (10. izdanje).
- Брборић 2016 [2004]:** Вељко Брборић, „Интерпункцијска терминологија од Вука до данас”, [у књизи] *О српском правопису*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 149–157.
- Броз 1892:** Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb.
- Граматичка терминологија [1932]:** *Граматичка терминологија*, Београд: Министарство просвете. Прештампано у *Изабраним делима*, 225–283.
- Дешић 1994:** Милорад Дешић, *Правопис српског језика – Приручник за школе*, Земун: Нијанса – Никшић: Унирекс.

- Дешић 2015:** Милорад Дешић, *Правопис српског језика – школско издање*, Београд: Klett.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, „Из прошлости српског правописа”, [у зборнику] *К новој писмености* (приредио Радојко Гачевић), Београд: Научна књига, 1998, 11–15.
- Изабрана дела:** *Изабрана дела Александра Белића, XI том, св. 1 и 2: Правописи*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кликовац 2012:** Душка Кликовац, „О интерпункцијском знаку три тачке (тротачки)”. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/3, 63–92.
- Недић 1894:** Љубомир Недић, *О правопису и интерпункцији – Предлог књижевно-уметничкој заједници*, Београд: Парна штампарија Д. Димитријевића, 1894.
- Новаковић 1894:** Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија.
- Ново правописно упутство [1943]:** *Ново правописно упутство српског књижевног језика*, Београд: Министарство просвете, 1943.
- Петровић 1912:** Милан Петровић, *Српска граматика с правописом*, Нови Сад.
- Петровић 1914:** Милан Петровић, *Српски правопис за средње школе*, Нови Сад.
- Пешикан и др. 1993:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Пижурица и др. 2010:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српског језика, измењено и допуњено издање* (Редакција: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић), Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 1960:** *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад / Загреб: Матица српска / Матица хрватска.
- Правописно упутство [1929]:** *Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011. (измењено и поправљено издање).
- Симић и др. 1993:** Радоје Симић, Живојин Станојчић, Бранислав Остојић, Божо Ћорић, Милош Ковачевић, *Правопис српског језика са речником*, Београд: ЧИП „Штампа” / Никшић: ИТП „Унирекс”.
- Симић и др. 1998:** *Правописни приручник српског књижевног језика* (приредила правописна комисија, одг. ред. Радоје Симић), Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Симић 2003:** Радоје Симић, *Српски правопис*, Београд: Јасен.
- Стојановић 1891:** Љубомир Стојановић, *Лекције из српског језика за II разред гимназије*.
- Хрватски правопис 2013:** *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (gl. ur. Željko Jozić).
- Шипка 2000:** Милан Шипка, „О српској правописној терминологији”, *Јужнословенски филолог*, LVI/3–4, 1411–1417.

Duška B. Klikovac

ON MARKS IN ORTHOGRAPHY (1): SENTENTIAL VS. NON-SENTENTIAL MARKS AND
THE RESPECTIVE TERMINOLOGY

Summary

This paper deals with marks that get combined with letters (or, less frequently, with numbers) in written text composition. It provides a global overview of the treatment of such marks in the extant Serbian and Croatian orthography manuals, with a special focus on the division into marks pertaining to the sentence and those not pertaining to the sentence. After discussing different terminological solutions for each of these two groups and for all marks taken together, the author proposes the following terms as appropriate: orthographic marks for all marks, punctuation/sentential marks for marks pertaining to the sentence, and subsidiary orthographic marks/non-sentential marks for marks not pertaining to the sentence.

Keywords: Serbian language, orthography, orthographic marks, punctuation marks, sentential marks.